

<https://doi.org/10.31891/2415-7929-2022-26-2>

УДК:811.161.2'276.3-053.6:316.77]:[821.161.2-31.09'20'':[81'271.1+81'42]

ЧУЧВАРА А. П.

Львівський національний університет імені Івана Франка

КОМУНІКАЦІЯ В СОЦІОГРУПІ “ШКОЛЯР”: ОПОЗИЦІЯ ЛІТЕРАТУРНА МОВА – НЕЛІТЕРАТУРНІ ФОРМИ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ АНДРІЯ КОКОТЮХИ “ЗООПАРК, АБО ДІТИ ДО 16”)

У статті за допомогою лінгвістичного показника “відповідність лексичних засобів художнього тексту літературній мові – нелітературним формам” розкрито засоби вияву вербально-семантичного рівня у структурі мовної особистості письменника. Виокремлено форми розмовної мови, просторіччя (суржику), жаргону лексику та вульгаризми як приклади реалізації комунікації (опосередкованої мовною особистістю автора художнього твору) в соціогрупі “школяр”. Маркером комунікації в соціогрупі “школяр” стали шкільні прізвиська героїв. Отримані результати дослідження важливі для практичних занять із соціолінгвістики, культури мови, соціальної ономастики, лінгвістики тексту.

Ключові слова: літературна мова, нелітературні форми, соціогрупа “школяр”, мовна особистість, Андрій Кокотюха.

CHUCHVARA A.

Ivan Franko National University of Lviv

COMMUNICATION IN THE SOCIAL GROUP “SCHOOLCHILD”: THE OPPOSITION LITERARY LANGUAGE – NON-LITERARY FORMS (BASED ON THE NOVEL BY ANDRII KOKOTYUKHA “ZOO, OR CHILDREN UNDER 16”)

Using the linguistic indicator “correspondence of the lexical means of the artistic text to the literary language – non-literary forms”, the paper discloses the means of expressing the verbal-semantic level in the structure of the writer’s language and personality. The forms of colloquial language, colloquial speech (surzhyk), slang vocabulary and vulgarisms have been distinguished as examples of communication (mediated by the speech personality of the artistic work’s author) in the social group “schoolchild”. The descriptive method was used for the analysis.

Correspondence to the colloquial literary language was evidenced by nouns (“elektrychka” – electric train), “zahranka” – a trip abroad), verbs (“vidchepytsia” – get away, “dokopatysia” – find out), adjectives (“babskyi” – womanly, “idiotskyi” – idiotic), idioms (“daty po shyi” – to hit the neck, “mozolyty banky” – to be an eyecore).

Correspondence to non-literary forms. These are cases of the use of colloquial speech (surzhyk) – violation of lexical norms (“vidminyatsia” – get cancelled, “v pershu cherhu” – first of all), grammatical norms (“davai vyidemo” – let’s go out, “davai hovory” – talk now), of the orthographic norm (“viyskomat”). Jargon words and inflections in the direct speech of schoolchild characters – nouns (“baky” – money, zanachka – saved money), verbs (“valyty” – leave, “zakumaryty” – bore), adjectives (“hnylyi” – rotten, “dovbanyi” – damned), adverbs (“kliovo” – cool, “chiki-piki” – well), stable expressions (“rozkataty hubu” – want too much, “sto pudiv” – definitely). Swear words and phrases in the dialogues of the characters, there are also nouns (“mudak” – idiot), verbs (“zherty” – eat too much), adjectives (“debilnyi” – moron), fixed expressions (“khrin yoho znaye” – nobody knows).

School nicknames also served as a marker of communication in the social group “schoolchild”.

The results of the research can be used as materials for practical classes in sociolinguistics, language culture, social onomastics, and text linguistics.

Key words: literary language, non-literary forms, social group “schoolchild”, speech personality, Andrii Kokotyukha.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Незважаючи на міждисциплінарний підхід до вивчення комунікації в різних сферах суспільного життя – маркетинговій, педагогічній, політичній, правовій, релігійній, соціальній тощо, – комунікація в школі, зокрема її горизонтальний рівень, тобто прямі контакти суб’єктів комунікації (на рівні “учень – учень”), досі є малодослідженою в соціолінгвістиці [4–6, 10–14]. Тому в статті розглянемо такий аспект комунікації в соціогрупі “школяр” як форми існування мови в суспільстві, а саме ознаки “літературне” – “нелітературне”, на матеріалі роману сучасного українського письменника Андрія Кокотюхи “Зоопарк, або Діти до 16”. Спілкування однокурсників опосередковане мовною особистістю автора художнього твору. Для вивчення проблеми використаємо теорію мовної особистості, зокрема її вербально-семантичний рівень [2–3, 8–9, 17–18]. У структурі мовної особистості Андрія Кокотюхи цей рівень розкриємо за допомогою такого лінгвістичного показника, як відповідність лексичних засобів тексту його роману літературній мові – нелітературним формам. Завдання статті: 1) виокремити лексичні засоби художнього тексту як приклади реалізації прямої комунікації в соціогрупі “школяр”, відповідні літературній мові та нелітературним формам; 2) розкрити семантику й функціонування виокремлених одиниць; 3) з’ясувати роль засвідчених у тексті роману шкільних прізвиськ у характеристиці персонажів. Для аналізу застосовуємо описовий метод.

Відповідність лексичних засобів розмовній літературній мові

Насамперед згрупуємо слова, поширені в розмовному стилі усного літературного мовлення. Щоб наблизити читача до природних комунікативних ситуацій в усному мовленні школярів, у тексті аналізованого

роману Андрія Кокотюхи використано розмовні лексеми (це підтверджують наведені в цій статті приклади з тексту роману, які у “Словнику української мови”, а також на сайті Українського лінгвістичного порталу “Словники України” online (у розділі “Словозміна”) подані з позначкою *розм.*, тобто розмовне слово або вираз). У мові персонажів зафіксовано такі розмовні слова та вирази: *барахло, гривеник, електричка, загранка, матушка, п'ятак, руб, троячка* (іменники), *відчепитися, вишкіритися, вляпатися, докопатися, ламатися, підриватися, підробити* (дієслова), *бабський, ідіотський, празниковий* (прикметники), а також фразеологізми: *дати по шиї, мозолити банькі, наче мішком прибитий*.

Наведемо приклади вживання в діалогах персонажів розмовних іменників: [Олександр¹ Макогон] – *От я і кажу – на вокзал. Подивимось, куди поїзди ходять. Може, кудись можна електричками доїхати* [Кокотюха, с. 120], де *електричка* – це *розм.* “Електрична залізниця; // Поїзд, що рухається по такій залізниці” [СУМ, т. 2, 1971, с. 468]; [Володимир Рудик] – <...> *Попили чайку, послушали касети. В неї [про нову вчительку біології. – А. Ч.] останній збірник італійців, музон так нічого, причому записи ще нормальні. Казала, їй брат із загранки привіз* [Кокотюха, с. 22], де *загранка* пор. із *заграниця* – *розм.* “1. Окрема держава, територія по той бік кордону. 2. збірн. Іноземні держави” [СУМ, т. 3, 1972, с. 92]. Окрему лексико-семантичну групу формують назви грошей – це *гривеник, п'ятак, руб, троячка*. У мовленні школяра: [Олександр Макогон] – *В тебе зранку нічого не було, а тут хлоп – “троячка”* [Кокотюха, с. 156], де *троячка* – *розм.* “Грошовий знак вартістю три карбованці” [СУМ, т. 10, 1979, с. 288]. Доречним видається вказати тут на те, що події, описані в романі, відбуваються в час пізнього радянського соціалізму тодішньої УРСР, зокрема йдеться про травневі дні 1985 року.

Розглянемо випадки вживання розмовних дієслів: [Діма Козоріз] – *Ну відчепися, ну Володю, ну знову те ж саме <...>* [Кокотюха, с. 49], де лексему *відчепитися* (див. *відчіплюватися* і *відчіплятися*) вжито переносно у значенні “2. *розм.* Переставати надокучати, заважати кому-небудь” [СУМ, т. 1, 1970, с. 661]; [Євгеній Арутюнов] – *Почули всі? Підірвалися – і в спортзал! Шо не ясно, Поросся?* [Кокотюха, с. 34], де *підірвалися* пор. із *підриватися* – “2. *перев. док., розм.* Пошкодити собі внутрішні органи від надмірного зусилля, натуги” [СУМ, т. 6, 1975, с. 490]; [Олександр Макогон] – *Там [про Крим. – А. Ч.], Юрку, море і фрукти. <...> З грошима так само щось придумасмо. Хтось казав, що на курортах можна таким, як ми, десь підробити.* <...> [Кокотюха, с. 99], де *підробити* (див. *підробляти*) – “2. *розм.* Заробляти додатково до основного прибутку або мати тимчасові, випадкові заробітки” [СУМ, т. 6, 1975, с. 492].

Наведемо приклади вживання розмовних прикметників: [Володимир Рудик] – *Різобик [прізвисько учня Дмитра Козоріза. – А. Ч.], знову в бабських трусах!* [Кокотюха, с. 48], тут *бабський* – це “*розм.* // Власт. бабам, жінкам; жіночий” [СУМ, т. 1, 1970, с. 77]; [Ігор Тихий] – *Ти, Мавро, за базар відповідай!* [Олександр Макогон] – *А я відповідаю! <...> – Відповідаю! На кого тут усі увагу звертають в першу чергу? На мене, на Зайця [прізвисько школяра Юрка Литовченка. – А. Ч.] чи на чувака в спортівках, у кедах, із сумкою та ще в ідіотській дитячій кепці!* <...> [Кокотюха, с. 135], де *ідіотський* – “2. *розм.* Дурний, безглуздий” [СУМ, т. 4, 1973, с. 12]; [Ігор Тихий] – *З яких це ти надходжень збираєш, чувак?* [Юрко Литовченко] – *Ну... Та мати празникового коли дасть, то баба, то булочку в школі не з'їм, то пляшки десь здам...* [Кокотюха, с. 91], див. значення прикметника *празниковий* – *розм.* // у знач. ім. празникового. “Те, що відбувається, влаштовується, надягається і т. ін. в свято” [СУМ, т. 7, 1976, с. 512], а *празник* – це “1. *розм.* Те саме, що свято” [СУМ, т. 7, 1976, с. 512].

Безпосередність спілкування співрозмовників автор увиразнює за допомогою розмовних фразеологізмів: [Володимир Рудик] – *Рухайтесь, рухайтесь! <...> – Макогон, дай йому [про школяра Віктора Стародуба. – А. Ч.] по шиї і виводь з класу! Шо неясно!* [Кокотюха, с. 69], сталий вираз *дати по шиї* пор. із зафіксованим у словнику фразеологізмом ♦ *діставати (дістати) по шиї*, що означає “бути битим; одержувати покарання” [СУМ, т. 11, 1980, с. 467]; [Олександр Макогон] – <...> *Будете зі мною ходити – всі разом згоримо! І тікати не можна, і лишатися тут, мозолити баньки цим козлам* [йдеться про учнів Віктора Стародуба та Володимира Рудика. – А. Ч.] *так само паливо. Ну, які пропозиції?* [Кокотюха, с. 79], вираз *мозолити банькі* пор. із засвідченим у словнику фразеологізмом ♦ *мозолити очі* кому, тобто “набридати, докучати постійною присутністю” [СУМ, т. 4, 1973, с. 780], лексема *банькі* – це вульгаризм на позначення очей [СУМ, т. 1, 1970, с. 102]; [Юрко Литовченко] – *А чого ти ржеш, наче мішком прибитий?* [Кокотюха, с. 78], вираз *наче мішком прибитий* пор. із фразеологізмами, які засвідчені у словнику, ♦ *як (мов, немов і т. ін.) мішком [із-за рогу] намаханий (прибитий)*, тобто “недоумкуватий, чудний або дивний (про людину)” [СУМ, т. 4, 1973, с. 762].

Звертаємо увагу на те, що автор роману стилістично увиразнює розмовну комунікацію учнів також формантами на *-ть*, ужитими паралельно зі стилістично нейтральними формами інфінітива на *-ти*: *робить, розібрать*. Розглянемо приклади: [Ігор Тихий] – *Ви, мудаки, на фіга так робить?* [Кокотюха, с. 194] або [Євгеній Арутюнов] – *Ану, козли, всім розібрать піджаки!* [Кокотюха, с. 55]. Засвідчено використання ненормативної форми займенника *шо* (замість *що*) – приклади вживання в тексті роману див. вище. Є випадки використання в прямій мові персонажів нестягнених форм займенників – замість *те, це є тес, цес* (вжиті в

¹ Називаючи лише адресанта повідомлення, вписуємо повні форми імен школярів шляхом заміни запропонованих у тексті роману варіантів імен персонажів, як-от: *Саня Макогон – на Олександр Макогон, Володя Рудик – Володимир Рудик, Вітя Стародуб – Віктор Стародуб, Женя Арутюнов – Євгеній Арутюнов.*

ролі часток). Пор. у тексті: [Ігор Тихий] – *Тее, пацани... З бабками голяк... У нас нема значок, коротше... Десь же заробимо...* [Кокотюха, с. 92]. Або: – *Мене за що? – щиро здивувався Заєць. – Його ж цеє... Мавпа [прізвисько учня Олександра Макогона. – А. Ч.] вдарив...* [Кокотюха, с. 77]. *Тее* [розм.], припускаємо й *цеє*, – тут частки, ужиті для заповнення паузи при запинці в мові, при наявності труднощів у доборі слова [“Словники України” online]. Замість нормативної форми частки *ні* зафіксовано розмовний варіант *не*: [Олександр Макогон] – *Та не... Генка, думаю, свій пацан* [Кокотюха, с. 99].

Відповідність лексичних засобів нелітературним формам

Літературній мові, зокрема її розмовному стилю, протистоїть просторіччя. Розпочнемо з випадків вживання просторіччя в прямій мові персонажів, яке характеризується відхиленнями від норми на всіх мовних рівнях; українсько-російський мовний “суржик” трактуватимемо як одну з форм українського просторіччя. Так, у тексті непоодинокими є приклади порушення **лексичних норм**, скажімо, у вживанні дієслів, як-от: *везе* (замість *щастить*, *таланить* [РУС, т. 1, 2011, с. 222]), *відміняться* (а не *скасовувати*, *скасовуватися*). У діалогах персонажів: [Ігор Тихий] – *<...> Везе ж нам сьогодні на ментів, а скільки їх ще буде!* *<...>* [Кокотюха, с. 104]; [Ігор Тихий] – *<...> На сьогодні гнилі базари відмінються. В нас іще буде час* [Кокотюха, с. 110]. Фіксуємо ненормативне використання прислівників: замість українських прислівників вжито скальковані відповідники російською – *в першу чергу* (замість *насамперед*, *передусім*, *найперше*), *по-взрослому* (а не *по-дорослому*), *хараішо* (нормативні відповідники *добре*, рідше *хороше*) [РУС, т. 4, 2014, с. 723], *по-любому* (замість нормативного українського вислову “у будь-якому разі”): [Ігор Тихий] – *<...> І якщо Рудик просто відмахає хараішо, то Стародуб прибі’є.* *<...>* [Кокотюха, с. 77]. Зафіксовано також ненормативні скорочення вихідних найменувань, як *воєнрук* (нормативне скорочення *військкерівник* (від *військовий керівник*) [РУС, т. 1, 2011, с. 294]) або *стройбат* (правильне скорочення *будбат* (від *будівельний батальйон*) [РУС, т. 4, 2014, с. 318]).

Прикладами порушення **граматичних норм** служать неправильно утворені форми наказового способу українського дієслова – *давай вийдемо, давай говори, давайте пожеремо*: [Ігор Тихий] – *Чув? Гідропарк.* [Олександр Макогон] – *І що?* [Ігор Тихий] – *Давай там вийдемо* [Кокотюха, с. 120].

Засвідчено приклад порушення **орфографічної норми** – *військокомат* замість *військкомат* (скорочення від *військовий комісаріат*): [Олександр Макогон] – *Яку це, на хер, армію!* [Ігор Тихий] – *У радянську! Приїхали з Чернігова, з військокомату. Подивляться, як у нас із військовою підготовкою. Будуть дивитися, кого в морську піхоту, а кого – відразу в стройбат. Анекдот про стройбат знаєте?* [Кокотюха, с. 32].

До нелітературного усного розмовного мовлення належить і жаргон. Зафіксовано **іменники-жаргонізми**, які об’єднуємо в кілька груп – це назви осіб (*мент* “мільйонер”¹, *пацан*), назви установ (*бурса*, *дурдом* “психіатрична лікарня”), назви грошей (*бабки*, *значка*), абстрактні поняття (*голяк*, *паливо* “велика неприємність”), а також інші лексеми зі шкільного лексикону (*музон* “музика”, *прикол*). [Ігор Тихий] – *Тее, пацани... З бабками голяк... У нас нема значок, коротше... Десь же заробимо...* [Кокотюха, с. 92]. Лексема *пацан* вжита у значенні “3. мол. Авторитетна людина в молодіжному угрупованні” [Ставицька 2005, с. 250]. У прямій мові школяра маємо ще такі лексеми: *бабки* (див. *мн.* *бабки*) – “Гроші” [Ставицька 2005, с. 41], *голяк* – “(у кого, з чим); мол. Про повну відсутність чогось” [Ставицька 2005, с. 108], *значка* – “2. мол. Щось приховане про запас” [Ставицька 2005, с. 149]. Пропонуємо ще приклади функціонування жаргонізмів в учнівському мовленні: [Ігор Тихий] – *Правильно. Тому восьмі класи й збирають. Бо вона [про воєнну підготовку для школярів. – А. Ч.] по-любому буде з осені. Хоч у бурсі, хоч де. Воєнрук матушці мій поскаржився, валідолу в неї просив. Його ж не попередили, ось де прикол* [Кокотюха, с. 32–33], тут *бурса* – це “мол.; ірон. Будь-який навчальний заклад” [Ставицька 2005, с. 71], а *прикол* – “1. крим., мол. Жарт, розіграш; дотепний вислів” [Ставицька 2005, с. 275].

У прямій мові персонажів зафіксовано **дієслова-жаргонізми** – *валити*, *влетіти*, *закумарити*, *звалювати*, *пропасати*. Наведемо приклади вживання в тексті. *Валити*, *звалювати*: [Ігор Тихий] – *Ну, в місті. Кажу – валити звідси [з міста. – А. Ч.] треба. <...> Коротше, звалюємо, поки нас не шукають* [Кокотюха, с. 89], *де валити* – це “6. (звідки); крим., мол. Іти, тікати звідкись” [Ставицька 2005, с. 75], пор. також *звалювати* – “мол. Іти, їхати звідкись” [Ставицька 2005, с. 154]. *Влетіти*: [Ігор Тихий] – *Бля, пацани, влетіли ми...* [Кокотюха, с. 94], тут *влетіти* – “1. мол. Потрапити в неприємну ситуацію” [Ставицька, с. 91]. *Закумарити*: [Юрко Литовченко] – *<...> Той гараж мене зовсім закумарив* [Кокотюха, с. 121], *закумарити* – “2. кого; мол. Набриднути комусь” [Ставицька 2005, с. 145]. *Пропасати*: [Юрко Литовченко] – *<...> Не думаю, що там аж так усе серйозно. Він, я так розумію, нас уже давно пропасає.* *<...>* [Кокотюха, с. 142], *де пропасати*, пор. *пасти* (кого) – це “1. крим., мол. Стежити, спостерігати за кимсь. 2. мол.; жарт.-ірон. Контролювати чиюсь поведінку” [Ставицька 2005, с. 249].

Розглянемо випадки вживання **прикметників-жаргонізмів**. *Гнилий*: [Олександр Макогон] – *Отакій ти крутий* [про Ігоря Тихого. – А. Ч.]? *Ну так шукав би! Тобі мало ментів на сьогодні?* [Ігор Тихий] – *<...> На сьогодні гнилі базари відмінються. В нас іще буде час* [Кокотюха, с. 110], тут *гнилий* – це “1. крим. Лякливий. 2. крим., мол. Непорядний. 3. Поганий” [Ставицька 2005, с. 105]; *довбаний*: [Олександр Макогон]

¹ Пропонуємо пояснення окремих жаргонізмів, значення яких не розглядаємо в прямій мові персонажів.

– <...> Школу **довбану** закінчити треба, тут без варіантів. <...> [Кокотюха, с. 79], де **довбаний** – це “мол.; нехвальн. Поганий, неприємний (негативна характеристика будь-якого предмета, явища, людини)” [Ставицька 2005, с. 124]; **крутий** (приклад вживання див. вище) – “мол. Про людину-професіонала. 5. мол.; схвальн. Оригінальний, екстраординарний. 6. жрм. Який переходить межі норми в чомусь” [Ставицька 2005, с. 191].

Наведемо приклади вживання в прямій мові персонажів **прислівників-жаргонізмів**. **Кльово**: [Ігор Тихий] – *Чув? Гідропарк*. [Олександр Макогон] – *І що?* [Ігор Тихий] – *Давай там вийдемо*. [Олександр Макогон] – *Для чого?* [Ігор Тихий] – *Погуляємо. Коли ще будемо тут. Хлопці казали, що **кльово**, каруселі різні...* [Кокотюха, с. 120], де прислівник **кльово** вжито в значенні “добре, чудово” [Ставицька 2005, с. 177]. **Хоре**: [Діма Козоріз] – *Володю, ну **хоре**, ну зав’язуй...* [Кокотюха, с. 49], тут прислівник **хоре** пор. із засвідченим у словнику жаргонізмом **харе** – “1. *безос.-предик.* Досить. 2. Добре, гаразд” [Ставицька 2005, с. 351]. **Чікі-нікі**: [Ігор Тихий] – <...> *Так що тут усе **чікі-нікі*** [йдеться про відсутність тривоги щодо закінчення навчання в школі. – *А. Ч.*], *не бздіть*. <...> [Кокотюха, с. 77], **чікі-нікі** – це “крим. Чудово, прекрасно” [Ставицька 2005, с. 364].

Зафіксовано також такі **сталі вирази-жаргонізми**, як *губу розкатати, ласти клеїти, либу тягнути, сто пудів*. Перший вираз *губу розкатати* вжито у значенні “жрм. 1. Багато хотіти, та нічого не мати” [Ставицька 2005, с. 113]; [Євгеній Арутюнов] – *Ну і далі що?* [Володимир Рудик] – *Нічого. **Губу розкатав**. Я так за виріз заглянув – нічого, все видно* [Кокотюха, с. 22]. Другий вислів *ласти клеїти* пор. зі стійким виразом у словнику “Український жаргон” *ласти склеїти*, що означає “померти, загинути” [Ставицька 2005, с. 200]; [Олександр Макогон] – *Е, хто там є, хапайте* [ніж і консервну банку. – *А. Ч.*] [Ігор Тихий] – *Як ти її зараз відкриєш? Хай краще на потім, коли зовсім **ласти клеїти** почнемо. У мене сало є, у Зайця – хлібчик і котлети* [Кокотюха, с. 115]. Третій вислів *либу тягнути* – пор. зі словниковим *либу тягти* – те саме, що *либу гнути (давити)*, тобто “посміхатися” [Ставицька 2005, с. 202]; [Олександр Макогон до Ігоря Тихого] – *Чого **либу тягнеш?*** [Кокотюха, с. 122]. І вислів *сто пудів* вказує на “вираження абсолютної впевненості” [Ставицька 2005, с. 281]; [Ігор Тихий] – *І тебе [до Олександра Макогона. – *А. Ч.*] **менти захистять?*** <...> *Сам подумай: Куйовду [про божевільного чоловіка. – *А. Ч.*] вони не посадять, це **сто пудів***. <...> [Кокотюха, с. 88].

Грубі, брутально-лайливі слова та звороти теж характерні для мовлення персонажів-школярів. Пропонуємо пояснення вульгаризмів за Словником української мови (де є позначка *лайл.*, тобто лайливе слово або вираз) та словником Лесі Ставицької “Українська мова без табу” (Київ, 2008) з огляду на контексти їх вживання в прямій мові персонажів. Ідеться про слова різних частин мови – це іменники (*банькі* “очі”, *баран* “нерозумна, слабодуха людина”, *мудак* “некмітлива людина; нікчемна людина; нудна людина”, *підарси* “нікчемні люди, негідники”, *херня* “нісенітниця, маячня”), дієслова (*відмахати* (ужито в значенні “побити, завдати ударів кому-небудь”), *дристати* “мати сильний розлад шлунка”, *жертити* “їсти жадібно, багато чого-небудь”), прикметники (*блядський* “огидний, жакливий”, *дебільний*, припускаємо, у значенні “людина, несповна розуму”, *недороблений* “нікчемний; поганий, не вартий доброго слова”), сталі вирази (*і хулі* “як риторичне питання – що?”, *на хер* – “навіщо, для чого”, *не бзди* – “не бійсь, все обійдеться; не говори неправди або дурниць”, *ні фіга* – “нічого”, *хрін з тобою* – “змушена згода з ким-, чим-небудь; нехай буде так, як є”, *хрін його знає* – “зовсім невідомо”). Під час вираження досади, роздратування, здивування вжито вульгаризми *блін, бля* “у ролі частк. або виг., евфем., вульг.-просторозм.” [Ставицька 2008, с. 97]. Див. приклад вживання у прямій мові персонажа: [Олександр Макогон] – *У нас, **блін**, це нема воєнки!* [Кокотюха, с. 32].

Прізвиська як маркер комунікації в соціогрупі “школяр”

Вивчення антропонімікону творів українських письменників – одна з пріоритетних тем у сучасному мовознавстві, про це, зокрема, свідчать дослідження з літературно-художньої ономастики. До сьогодні простежено, як у прозі Івана Франка прізвисько характеризує свого носія [15, с. 236–243]. Метою дослідження став аналіз діалектних варіантів власних назв, їхній характеристичний потенціал, етичне й естетичне значення у творах Юрія Станинця [7, с. 199–203]. Досліджено функціонування неофіційних іменувань у романах Григорія Тютюнника “Вир” та Василя Земляка “Лебедина зграя” [16, с. 98–105]. Об’єктом дослідження стали і літературно-художні антропоніми роману Андрія Кокотюхи “Червоний” [1, с. 231–237]. Одне із завдань нашої розвідки – з’ясувати, яку роль у характеристиці персонажів виконують засвідчені в тексті роману їхні прізвиська.

Торкаючись подій травня 1985 року, автор художнього твору зосередив свою увагу на учнях восьмого класу ніжинської школи, це середній шкільний вік. Із Додатку до тексту роману ми дізнаємося, що тодішній восьмий клас середньої школи відповідає теперішньому дев’ятому. Ознайомившись із текстом роману, можемо створити перелік найменувань школярів – це Нінка¹ Лагода, Юрко Литовченко (має прізвисько *Заєць*), Ігор Тихий (має прізвисько *Свиня*), Саня Макогон (має прізвисько *Макака*), Вова (варіанти імені в тексті – *Вовка*, *Володя*, *Вовчик*) Рудик, Діма Козоріз (має прізвисько *Різобик*), Женя Арутюнов, (відмінник) Шилівський (без вказівки на ім’я) і (“хорошист”) Любченко (без вказівки на ім’я), Танька Жукова, Светка Тараканова, Вітя (варіант імені – *Вітька*) Стародуб, Мишко Сапун, Пашка Жила, Олежка Удовиченко, Людка Суниця.

¹ Варіанти імен персонажів тут подасмо відповідно до особливостей їх вживання в тексті роману.

У романі представлено чотири учнівські прізвиська: *Засць*, *Макака*, *Різобик* і *Свиня*. Переконаємося, що прізвиська отримують не всі учні певного класу. Засвідчені прізвиська різного походження – антропонімного або апелятивного. На вибір прізвиськ учнів, зокрема, впливали зовнішні, внутрішні ознаки персонажів, певні обставини з життя школярів. У всіх випадках ми знаємо не тільки прізвисько школяра, а також його ім'я та прізвище. Юрка Литовченка, зокрема, названо *Зайцем* через його зовнішність – видовжений рот, форму передніх зубів і зачіску. Саня [Олександр. – А. Ч.] Макогон отримав насамперед відпрізвисьцеве прізвисько *Макака*. Як розповідає сам персонаж про появу свого прізвиська, спершу це була відпрізвисьцева назва, яка згодом стала домінантою цілого асоціативного ряду прізвиськ від вихідного *Макака*: “Я – Макака, бо прізвище моє – Макогон. Макогон. Мак. Мака. Макака. За такою системою в нас кликухи чіпляють. Мене взагалі могли назвати будь-яким словом, яке визначало мавпу. Я залежно від ситуації був Гібоном, Горилою, Шимпанзе, Чітою, Павіаном, навіть Бібізяною. Але стаціонарно мене називали Макакою. Хто і коли приклеїв до мене цю кликуху, я навіть тоді забув, а тепер тим більше не згадаю” [Кокотюха, с. 26]. У мовленні ж персонажів засвідчено такі варіанти називання цього школяра: *Саня-Макака* [Кокотюха, с. 55] і *Мавпа* [Кокотюха, с. 56]. Зафіксовано ще одне відпрізвисьцеве прізвисько *Різобик* на позначення Діми [Дмитра. – А. Ч.] Козоріза, яке вказує на насмішковату зміну прізвища учня, автором цього прізвиська став його однокласник Володимир Рудик. Ігоря Тихого кликали *Свинєю* через випадок на уроці: “Ігор колісь на уроці доїдав бутерброд з ковбасою, і тут його викликали розповісти про Шевченка-кріпака. Він не встиг прожувати, відразу нарвався: “Подивіться на нього! Мало того, що нічого не знає, та ще й поводить себе на уроці по-свинському!” Ясно, всі заржали, Тихий відразу став Свинєю” [Кокотюха, с. 27]. Дізнаємося з тексту роману, що цього школяра однокласники кликали по-різному: спочатку *Прищиком* (за зовнішніми ознаками), а потім асоціативно до вихідного прізвиська *Свиня* з’явилися назви *Паця*, *Хрюша*, *Кабан*, *Поросля*.

Звертаємо увагу на те, що в назві роману Андрія Кокотюхи використано колективне прізвисько школярів (головних героїв твору) – *Зоопарк*. Таке прізвисько появилось після одного випадку на уроці алгебри: “Колісь на алгебрі Свиня із Зайцем грали в “морський бій”, а я [Олександр Макогон. – А. Ч.] піддивлявся збоку в Свині, даючи йому цінні поради. Ми захопилися, Чекіст [прізвисько вчителя математики. – А. Ч.] перестав розказувати про якісь там квадратні корені і голосно вигукнув: – Ви, на гальорці, я доуго цей зоопарк буду чути? Клас вибухнув реготом, а Рудик, коли Чекіст наказав усім заспокоїтися, запитав: – А як ви, Анатолію Федоровичу, вгадали? – Що я вгадав? – Про зоопарк. – Тут і гадати не треба. Нормальні люди, знаючи, що вони тупі, так себе не поводять. Сидять собі тихенько, іншим не заважають, сопуть у свої дірки. Правильно, Макогон? – Відразу Макогон... – тихенько пробурчав я, аби не зовсім мовчки проковтнути образу. Уже на перерві нас офіційно охрестили Зоопарком” [Кокотюха, с. 28–29]. У прямій мові персонажів засвідчено ще такий варіант називання цих трьох школярів – *Звірі*. Див. у тексті: “Вже біля самих дверей класу наш гурт протаранив Арутюнов з криком: “Звірі, людей пропустіть!”” [Кокотюха, с. 33]. І не випадково, мабуть, денотати цього колективного прізвиська були носіями трьох прізвиськ на позначення назв тварин – *Засць* (Юрко Литовченко), *Мавпа* (Олександр Макогон) і *Свиня* (Ігор Тихий).

У тексті роману натрапляємо також на інформацію про шкільні прізвиська, носіями яких були вчителі: *Африканець*, або *Негр* (прізвисько військкерівника), *Дитинка* (прізвисько (попередньої) вчительки біології), *Сен-Сімон* (прізвисько вчителя історії), *Тамара* (саме так школярі називали нову вчительку біології Тамару Михайлівну), *Чекіст* (прізвисько класного керівника, вчителя математики Анатолія Федоровича).

Прізвиська військкерівника *Африканець* (від назви корінного населення Африки) і *Негр* (див. *негри* – “Назва корінного населення тропічної Африки, яке має темний колір шкіри і належить до негроїдної раси, а також нащадків африканців-негроїдів, примусово переселених у XVI–XIX ст. в Америку” [СУМ, т. 5, 1974, с. 280]) мотивовані апелятивами. Про причину присвоєння таких назв свідчить контекст твору: “<...> казали, він [про вчителя. – А. Ч.] служив десь у Африці, тільки про це вголос не можна говорити, бо те, що радянські війська стояли в Африці – військова і державна таємниця. Старшокласники казали, що коли воєнрук виходив із себе, то називав усіх неграми. Через те його друге поганяло було Негр. <...>” [Кокотюха, с. 35–36].

Прізвисько вчительки біології *Дитинка* теж мотивоване апелятивом, див. *дитинка*, *дитина* – “1. Маленька дівчинка або маленький хлопчик” [СУМ, т. 2, 1971, с. 287]. Автор устами головного персонажа так пояснює вибір цього прізвиська: “<...> Спочатку вона [про вчительку. – А. Ч.] років десять вела групу продовженого дня. Прикиньте, як вона насобачилася за цей час із малими: діточки, крихітки, сю-сю-сю, тра-ля-ля. Коли її нарешті звідти забрали і вона почала читати в більш дорослих класах, всі з неї випадали. Вона далі те ж саме несла: діточки, розкрийте зошитки, візьміть підручничок, запишіть прикладаць... Так її і прозвали – Дитинка. Правда, сама вона була дебели і товста, хоча, кажуть, сорока не мала. <...>” [Кокотюха, с. 18].

Відантропонімне прізвисько *Сен-Сімон*, використане на позначення вчителя історії, вказує на зовнішню схожість денотата з діячем Французької буржуазної революції.

І хоча нову вчительку біології звали Тамара Михайлівна, учні неофіційно називали її *Тамарою*, пояснюючи це тендітними рисами її зовнішності. Власне ім'я денотата виконує тут функцію неофіційного найменування, оскільки в такій формі (*Тамара*) не може бути звертанням до адресата під час офіційної комунікації на рівні “учень – вчитель”.

Класний керівник, вчитель математики Анатолій Федорович названий відапелятивною назвою *Чекіст*. Учень, оповідач роману, пояснює вибір такого прізвиська для вчителя і його зовнішнім виглядом *“постійно ходив у довгому шкiряному плащі, купленому в Монголії”*, і головно внутрішніми ознаками – був суворим і різким у ставленні до школярів.

Отже, у пропонованій статті ми шукали відповідь на запитання, яка природа комунікації в соціогрупі “школяр”. За допомогою лінгвістичного показника “відповідність літературній мові – нелітературним формам” вдалось виокремити лексичні засоби тексту роману Андрія Кокотюхи “Зоопарк, або Діти до 16”, зокрема форми розмовної мови, просторіччя (суржику), жаргонну лексику та вульгаризми як приклади реалізації комунікації (опосередкованої мовною особистістю автора художнього твору) в соціогрупі “школяр”.

Маркером комунікації в соціогрупі “школяр” стали шкільні прізвиська героїв (і учнів, і вчителів). Виокремлені в тексті роману прізвиська персонажів похідні від онімів та апелятивів. Автор вживає їх задля характеристики героїв за зовнішніми ознаками, внутрішніми прикметами, особливостями мовлення, а також – щоб розкрити певні життєві обставини, випадки з життя іменованих. Неофіційні найменування в тексті аналізованого художнього твору виконують номінативну функцію, функцію оцінки (розкривають ставлення мовців до денотата) та характеристики названого прізвиськом.

Результати дослідження можуть бути використані як матеріали до практичних занять із соціолінгвістики, культури мови, соціальної ономастики, лінгвістики тексту тощо.

Перелік умовних скорочень назв джерел

- Кокотюха* – Кокотюха А. Зоопарк, або Діти до 16: роман. Київ: Зелений Пес, 2006. 224 с.
РУС – Російсько-український словник: у 4 т. Київ: Знання, 2011–2014.
“Словники України”
online – Український лінгвістичний портал “Словники України” online. URL:
<http://corp.ulif.org.ua/dictua>
Ставицька 2005 – Ставицька Л. Український жаргон: словник. Київ: Критика, 2005. 496 с.
Ставицька 2008 – Ставицька Л. Українська мова без табу: словник нецензурної лексики та її відповідників. Київ: Критика, 2008. 454 с.
СУМ – Словник української мови: в 11 т. / [за ред. І. К. Білодіда]. Київ: Наук. думка, 1970–1980.

Література

1. Вегеш А. І. Стилiстична роль літературно-художніх антропонімів роману “Червоний” Андрія Кокотюхи. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2018. Вип. 48. С. 231–237.
2. Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції: монографія. Київ: Київ. ун-т, 2010. 446 с.
3. Голубовська І. О. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен. *Studia Linguistica*. 2008. № 1. С. 25–33. URL: <http://studia-linguistica.knu.ua/wp-content/uploads/2018/10/2008-1-25-33-Голубовська-І.О..pdf>
4. Дайновський Ю. А., Балук Н. Р., Басій Н. Ф. Стан та перспективи розвитку маркетингових комунікацій підприємств оптової та роздрібної торгівлі. *Підприємництво і торгівля*: зб. наук. пр. Львів: Вид-во Львів. торг.-екон. ун-ту, 2017. Вип. 21. С. 30–35. URL: http://journals-lute.lviv.ua/journal/21_2017/7.pdf
5. Данилевська О. Типи мовної поведінки київських школярів. *Українська мова*. 2013. Вип. 2. С. 56–67.
6. Данилевська О. М. Параметри аналізу мовної ситуації у сфері шкільної освіти в Україні на початку ХХІ століття. *Українська мова*. 2019. № 4. С. 90–104.
7. Лавер О. Літературно-художні антропоніми як засіб увиразнення українського регіонального колориту (на матеріалі повісті Ю. Станинця “Юра Чорний”). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер.: Мовознавство*. 2017. № 1 (27). С. 199–203.
8. Мазєпова О. В. Еволюція поняття “мовна особистість” у сучасних лінгвістичних дослідженнях. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2014. Вип. 48. С. 274–286.
9. Майборода Н. Г. Мовна особистість Дмитра Яворницького: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова”. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.
10. Макеєва О. М. Роль правової комунікації у забезпеченні прав людини. *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 146–150.
11. Маслова В. А. Професійно-педагогічна комунікація як умова розвитку комунікативних можливостей педагога. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Психологія*. 2021. Вип. 3. С. 81–85. URL: <http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/article/view/34/132>
12. Остапенко М. Політична комунікація: теоретичні аспекти дослідження. *Політичний менеджмент*. 2012. № 3. С. 135–144.
13. Петрушкевич М. С. Нові медіа та можливості діалогізму у середовищі масової релігійної комунікації. *Вісник Черкаського університету. Сер. “Філософія”*. 2017. № 2. С. 24–32.

14. Сидоров М., Табаков Д. Интернет як засіб соціальної комунікації та соціального впливу. *Політичний менеджмент*. 2008. № 4. С. 119–125.
15. Сколоздра-Шепітко О. Стилістичні особливості прізвиськ персонажів у прозі Івана Франка. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2012. С. 236–243. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2012_2012_32.
16. Соколова А. В. Функції неофіційних антропонімів у романах Г. Тютюнника “Вир” та В. Земляка “Лебедина зграя”. *Записки з ономастики*. Одеса, 2003. С. 98–105. URL: <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2013/02/Sokolova.pdf>.
17. Струганець Л. В. Поняття “мовна особистість” в україністиці. *Культура слова*. 2012. Вип. 77. С. 127–133. ^[17]_{SEP}
18. Чучвара А. Опозиція літературна мова – нелітературні форми в тексті кіноповісті Богдана Жолдака “УКРИ”. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*: зб. наук. пр. / гол. ред. М. Є. Скиба; відп. за вип. М. М. Торчинський. Хмельницький: ФОП Бідюк Є. І., 2015. Вип. 9. С. 198–203.

References

1. Veghesh A. I. Stylistyczna rolj literaturno-khudozhnikh antroponimiv romanu “Chervonyj” Andrija Kokotjukhy. *Linghivistychni doslidzhennja*: zb. nauk. pr. KhNPU im. Gh. S. Skovorody. 2018. Vyp. 48. S. 231–237.
2. Ghnatjuk L. P. Movnyj fenomen Ghryghorija Skovorody v konteksti staroukrajinsjkoji knyzhnoji tradyciji: monohrafijska. Kyjiv: Kyjiv. un-t, 2010. 446 s.
3. Gholubovsjska I. O. Movna osobystistj jak linghvokuljturnyj fenomen. *Studia Linguistica*. 2008. № 1. S. 25–33. URL: <http://studia-linguistica.knu.ua/wp-content/uploads/2018/10/2008-1-25-33-Голубовська-І.О..pdf>.
4. Dajnovsjskyj Ju. A., Baluk N. R., Basij N. F. Stan ta perspektyvy rozvytku marketynghovykh komunikacij pidprijemstv optovoji ta rozdribnoji torghivli. *Pidprijemnystvo i torhivlia*: zb. nauk. pr. Lviv: Vyd-vo Lviv. torh.-ekon. un-tu, 2017. Vyp. 21. S. 30–35. URL: http://journals-lute.lviv.ua/journal/21_2017/7.pdf.
5. Danylevsjska O. Typy movnoji povedinky kyjivsjkykh shkoljariv. *Ukrajinsjska mova*. 2013. Vyp. 2. S. 56–67.
6. Danylevsjska O. M. Parametry analizu movnoji situaciji u sferi shkilnoji osvity v Ukraini na pochatku KhKhI stolittja. *Ukrajinsjska mova*. 2019. № 4. S. 90–104.
7. Laver O. Literaturno-khudozhni antroponimy jak zasib uvyraznennja ukrajinsjkogho reghionaljnogho kolorytu (na materiali povisti Ju. Stanyncja “Jura Chornyj”). *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Ser.: Movoznavstvo*. 2017. № 1 (27). S. 199–203.
8. Mazepova O. V. Evoljucija ponjattja “movna osobystistj” u suchasnykh linghivistychnykh doslidzhennjakh. *Movni i konceptualjni kartyny svitu*. 2014. Vyp. 48. S. 274–286.
9. Majboroda N. Gh. Movna osobystistj Dmytra Javornycjkogho: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spec. 10.02.01 “Ukrajinsjska mova”. Dnipropetrovsjk, 2010. 20 s.
10. Makejeva O. M. Rolj pravovoji komunikaciji u zabezpechenni prav ljudydy. *Aljmanakh prava*. 2020. Vyp. 11. S. 146–150.
11. Maslova V. A. Profesijno-pedagohichna komunikacija jak umova rozvytku komunikativnykh mozhlyvostej pedagohgha. *Naukovyj visnyk Uzghorodskogho nacionaljnogho universytetu. Ser.: Psykholohija*. 2021. Vyp. 3. S. 81–85. URL: <http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/article/view/34/132>.
12. Ostapenko M. Politychna komunikacija: teoretychni aspekty doslidzhennja. *Politychnyj menedzhment*. 2012. № 3. S. 135–144.
13. Petrushkevych M. S. Novi media ta mozhlyvosti dialogizmu u seredovyshhi masovoji religijnioji komunikaciji. *Visnyk Cherkasjkogho universytetu. Ser. “Filosofija”*. 2017. № 2. S. 24–32.
14. Sydorov M., Tabakov D. Internet jak zasib socialjnoji komunikaciji ta socialjnogho vplyvu. *Politychnyj menedzhment*. 2008. № 4. S. 119–125.
15. Skolozdra-Shepitko O. Stylistychni osoblyvosti prizvysjk personazhiv u prozi Ivana Franka. *Ridne slovo v etnokuljturnomu vymiri*. 2012. S. 236–243. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2012_2012_32.
16. Sokolova A. V. Funkciji neoficijnykh antroponimiv u romanakh Gh. Tjutjunyka “Vyr” ta V. Zemljaka “Lebedyna zghraja”. *Zapysky z onomastyky*. Odessa, 2003. S. 98–105. URL: <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2013/02/Sokolova.pdf>
17. Struganecj L. V. Ponjattja “movna osobystistj” v ukrajinstyci. *Kuljtura slova*. 2012. Vyp. 77. S. 127–133. ^[17]_{SEP}
18. Chuchvara A. Opozycja literaturna mova – neliteraturni formy v teksti kinopovisti Boghdana Zholdaka “UKRY”. *Aktualjni problemy filologiji ta perekladoznavstva*: zb. nauk. pr. Vyp. dev’jatyj / ghol. red. M. Je. Skyba; vidp. za vyp. M. M. Torchynsjskyj. Khmeljnycjskyj: FOP Bidjuk Je. I., 2015. S. 198–203.